

■ του Κώστα Λιβιεράτου

Δεν υπάρχει πόλη χωρίς θέατρο. Δεν υπάρχει πολιτική χωρίς πολιτισμό. Ούτε πολιτισμός χωρίς φύση. Δεν υπάρχει λόγος χωρίς πάθος. Και δεν υπάρχει αντίσταση χωρίς θυμό

Λόγος, θυμός, πολιτισμός

1 Αν προσέξει κανείς τις επιφυλλίδες συντηρητικών δημοσιογράφων και δημοσιολόγων τα τελευταία χρόνια, θα διακρίνει ένα βασικό δίπολο που οργανώνει τη σκέψη τους: από τη μια ο *λόγος* (και η λογική, η σωφροσύνη, η σοβαρότητα) που επαγγέλλονται, από την άλλη το *θυμικό* (και ο θυμός, η αγανάκτηση, η εξαλλοσύνη) που κατακεραυνώνουν. Ο πρώτος πόλος είναι η ευλογία που σώζει τη χώρα ή τον κόσμο από τη συμφορά στην οποία τη σπρώχνει ο δεύτερος. Ο πρώτος, λένε, έλκει την καταγωγή του από το διαφωτισμό, αρχαίο και νεότερο, και επιδιώκει τον εκσυγχρονισμό, ενώ ο δεύτερος κρατάει από το ρομαντισμό και την παράδοση και ξεπέφτει στο λαϊκισμό. Δύσκολο βέβαια να πάει κανείς εν γνώσει του κόντρα στη λογική. Κι έπειτα η ανάδυση του λόγου μέσα από το μύθο είναι μια κοσμοϊστορική πολιτισμική εξέλιξη που δεν μπορεί να εξεταστεί εδώ. Περι-ορίζομαι σε μια κάπως ειδικότερη όψη: τη σχέση του λόγου με την εξουσία, τη μεσολάβησή του δηλαδή στη σχέση των (λίγων) αρχόντων προς τους (πολλούς) αρχόμενους. Η σχέση αυτή διέπει βέβαια όλες τις διαιρεμένες ιστορικές κοινωνίες (ταξικές ή άλλες), για την ακρίβεια, συνιστά αυτή η ίδια το γεγονός της διαίρεσης, συνήθως στη βάση της ωμής δύναμης. Μπορούμε να πούμε, πολύ σχηματικά, πως η ιδιαιτερότητα του Δυτικού πολιτισμού είναι ότι παρέχει και μια άλλη βάση σ' αυτή τη σχέση, το

το οποίο έρχεται να διαφοροποιήσει και να εξωραΐσει. Εδώ ακριβώς εμφανίζεται το θυμικό, ως ο άλλος πόλος τον οποίο θέτει στη υπηρεσία του ο λόγος για να παίξει απέναντί του τον διπλό ιδεολογικό και κατασταλτικό του ρόλο. Πηγή ανεξέλεγκτων συναισθημάτων και οριακών συμπεριφορών, είναι αυτό που ο λόγος αναλαμβάνει να το εμφανίσει ως επικίνδυνο και άρα να το ελέγξει, να το κατευνάσει, να το εξημερώσει. Κι αντίστοιχα, οι πολλοί, που παραδίδονται υποτίθεται στο θυμικό τους, είναι εκείνοι τους οποίους οι λίγοι, οι ελίτ, που εμφορούνται περισσότερο από το λόγο, παρουσιάζουν ως παραστρατημένους και (αυτο)καταστροφικούς, ώστε να τους υποτάξουν αναπόφευκτα στην εξουσία τους.

2 Όλα αυτά πρωτοπαρουσιάζονται με δραματική σαφήνεια σ' ένα από τα ιδρυτικά κείμενα του Δυτικού πολιτισμού, την *Πολιτεία* του Πλάτωνα. Δίπολα, για την ακρίβεια τρίπολα, εμφανίζονται κι εδώ, έτσι ώστε η τριμερής σύσταση της ψυχής να αντιστοιχεί στην τριμερή οργάνωση της πόλης: όπως το *λογιστικόν* (έδρα του λόγου) ελέγχει το *θυμοειδές*, που τιθασειύει με τη σειρά του το *επιθυμητικόν*, έτσι και οι φύλακες-άρχοντες διευθύνουν τους φύλακες-επίκουρους, που χαλινάγουν με τη σειρά τους τους βάνουσους δημιουργούς. Προκειμένου να ετοιμαστούν για τον κομβικό τους ρόλο στη διοίκηση της πόλης και την αστυνόμευση του ευρύτερου πληθυσμού της, οι φύλακες υποβάλλονται από παιδιά σε συστηματική αγωγή: στόχος, η μετάβαση από το ανθρώπινο ζώο στο εξημερωμένο άτομο, που έχει μάθει να απωθεί τις ακατέργαστες ψυχσωματικές εκδηλώσεις και τη ροπή προς τις καταχρήσεις και την ακολασία, επιδεικνύοντας συγκράτηση, σωφροσύνη και ευπείθεια προς τους άρχοντες. Προκύπτει έτσι ένα ολοκληρωμένο πολιτισμικό και παιδαγωγικό πρότυπο με άξονες την καταπολέμηση της δεισιδαιμονίας, τον εξορθολογισμό αντιλήψεων και συμπεριφορών, την κυριαρχία πάνω στη σωματική και την ψυχική φύση. Το ότι οι παιδαγωγικές αντιλήψεις του Πλάτωνα, όπως γίνεται φανερό κι από άλλους διαλόγους του, μπορεί να είναι πολύ πιο πλούσιες και ανοιχτές δεν αίρει τον σκληρό πυρήνα της πρότασής του, που αποκρυσταλλώνει το διαχωρισμό και την ιεραρχία ανάμεσα στα πεδία της ψυχής, την εξουσία του νου πάνω στα αισθήματα, τα πάθη και τις ορμές· κι αυτό σε συνάρτηση με μια ολόκληρη σειρά κοινωνικών διακρίσεων

που, για να εμπεδωθούν, επιστρατεύεται ένα θεμιτό *γενναίον ψεύδος*: ο μύθος ότι οι άνθρωποι είναι εξαρχής διαχωρισμένοι σε τρεις ιεραρχικές κατηγορίες με βάση την ποσότητα ευγενούς μετάλλου (χρυσού, αργύρου, χαλκού) που τους έχει δοθεί. Η ιδεολογία εμφανίζεται έτσι αλληλένδετη με την καταστολή, και ο διαφωτισμός μπλεγμένος σε μια μοιραία διαλεκτική με την κυριαρχία.

3 Το αντίπαλο δέος όλου αυτού του προγράμματος εμφανίζεται αποκαλυπτικά στο τελευταίο έργο του Πλάτωνα, τους *Νόμους*. Εκεί καταφέρεται ενάντια σ' αυτό που ονομάζει επιτιμητικά *θεατροκρατία* (701α): κάτι μεταξύ δημοκρατίας και οχλοκρατίας, που το εντοπίζει μεν στο πλαίσιο της τραγωδίας, αλλά διαβλέπει την ανατρεπτική δυναμική του απέναντι σ' όλους τους «νόμους» – της μουσικής, της ψυχής, της πολιτείας. Κι αυτό επειδή πρόκειται για μια μοναδική εμπειρία, όπου η ιερή κατάνυξη και η αισθητική απόλαυση συντονίζονται με τις ριζοσπαστικές πολιτικές αξιώσεις του κοινού, του αναδυόμενου *δήμου*. Αυτή τη σημαδιακή εμπειρία απέδωσε ο Νίτσε ως τεταμένη σύνθεση δύο αντινομικών στοιχείων: του *απολλώνειου* και του *διονυσιακού*, αναβαθμίζοντας με το δεύτερο σε ασυγκράτητη ζωτική και αισθητική δύναμη τον σκοτεινό κόσμο του θυμικού και της επιθυμίας που είχε προσπαθήσει να ελέγξει ο Πλάτωνας. Κι αυτή την εναλλακτική οργάνωση του ψυχισμού έρχεται να ριζοσπαστικοποιήσει ο Κώστας Παπαϊωάννου: η μάζα, υποστηρίζει, βιώνοντας σαν διονυσιακός χορός τους τραγικούς μύθους και τα κοσμοϊστορικά συμβάντα, βρίσκει τη δύναμη να εμφανιστεί ως δήμος στην κεντρική πολιτική σκηνή και να αντιμετωπίσει ως δραματουργικό πρόβλημα την ιστορία και την εξουσία.

Βλέπουμε έτσι να διαγράφεται, μέσα από το φαινόμενο της θεατροκρατίας, η δυνατότητα μιας σύνθεσης λόγου και θυμικού διαφορετικής από κείνη που υπαγορεύει η κυρίαρχη ιδεολογία. Εδώ το έργο του Φρόντ έδωσε μια πολύτιμη θεωρητική και κλινική βάση, χαρτογραφώντας εκ νέου την ψυχή –το ασυνείδητο στη συνάρτησή του με το εγώ και το υπερεγώ– και αποκρυπτογραφώντας την κυριαρχική σχέση πολιτισμού και φύσης (εξωτερικής όσο και εσωτερικής), που έχει ασφαλώς πολλά να κάνει με τη διαγνωσμένη δυσφορία στον πολιτισμό. Μια ανάλογη δυνατότητα νέας ψυχοσύνθεσης προϋπέθεταν άλλωστε τα διάφορα καλλιτεχνικά και κοινωνι-

κά κινήματα του 20ού αιώνα (σουρεαλισμός, χιπισμός, φεμινισμός κ.λπ.), βάζοντας στο στόχαστρο τις συμβατικές πειθαρχικές ρυθμίσεις και τεχνολογίες της συμπεριφοράς και της αντίληψης.

4 Λέγεται ότι, με την εξέλιξη του καπιταλισμού και τώρα πλέον με την κρίση, οι ιστορικές αξίες και επαγγελίες του αστικού κόσμου (πρόοδος, ελευθερία-ισότης-αδελφότης, ασφάλεια, ευτυχία, αμερικάνικο όνειρο) έχουν φθαρεί ή εκπέσει ανεπανόρθωτα και δεν υπάρχει τίποτα να πάρει τη θέση τους. Υπάρχει όμως αυτό που υπήρχε πάντα: ο σκληρός πυρήνας της εξουσίας, έστω κι απογυμνωμένος πια, η σχέση αρχόντων και αρχομένων που εγχαράσσεται και νομιμοποιείται ως φυσική μέσα από το δίπολο λόγου-θυμικού. Τούτο βρίσκεται έτσι στην καρδιά της κυρίαρχης ιδεολογίας και παιδαγωγικής, και ίσως να είναι πια η ίδια η κυρίαρχη ιδεολογία, ελλείψει άλλης. Δεν είναι λοιπόν τυχαία η εκτεταμένη χρήση του και είναι φανερό ότι γύρω του διαμορφώνεται ένα κρίσιμο στρατηγικό πεδίο, όπου παίζεται σε μεγάλο βαθμό το ζήτημα της ηγεμονίας μέσα στην κοινωνία. Η ένταση με την οποία οι συντηρητικοί διανοούμενοι και δημοσιογράφοι ανέδειξαν την επικοινωνιακή «γκάφα» Μπαλάττα περί *αριστείας* δείχνει ότι δεν τους διέφυγε η εμβληματική θέση αυτής της έννοιας στο ιδεολογικό τους οπλοστάσιο – η αριστεία ως κορωνίδα του λόγου.

Το πράγμα βέβαια δεν εξαντλείται εκεί: πριν ή πέρα από τις ρητές ιδέες, κρίνεται στις άρρητες πρακτικές του πολιτισμού, που αγγίζουν βαθύτερα στρώματα της ψυχής και της ζωής. Εκεί, με το λόγο ως μέσο, υπηρετώντας δηλαδή τις επιμέρους ορθολογιστικές σκοπιμότητές τους, τα υποσυστήματα του Συστήματος (μέσα επικοινωνίας, πολιτιστική βιομηχανία, διαφήμιση, δημόσιες σχέσεις) αποικίζουν το θυμικό και χειραγωγούν τις επιθυμίες των ανθρώπων. Απέναντί τους δεν αρκούν θέσεις και προγράμματα· χρειάζονται κορμιά και πρόσωπα με ορμές, επιθυμίες κι εκφραστικές χειρονομίες, γέλια, σιωπές και ρεμβασμούς· χρειάζονται μύθοι και γιορτές και γητείες και προφητείες, που αντιστέκονται στη μονοκρατορία του λόγου και στους ιδεοψυχαναγκασμούς του διοικούμενου κόσμου.

Δεν υπάρχει πόλη χωρίς θέατρο. Δεν υπάρχει πολιτική χωρίς πολιτισμό. Ούτε πολιτισμός χωρίς φύση. Δεν υπάρχει λόγος χωρίς πάθος. Και δεν υπάρχει αντίσταση χωρίς θυμό.

